

En historisk vandretur omkring Starup

Vestterp og Tofterup-markvej til Starup

vindes" (det betyder ikke, at det var staten, der stod i spidsen for hedeopdyrkningen, det var derimod private, der sammen med Hede-selskabet fik opdyrket heden, men disse private mennesker opfatte- de det alle som et fælles anliggende, og den der havde evnerne, var også forpligtiget overfor sit fædreland til at virke for det)

Forandringer er til at få øje på. Transformationen fra den fattige hede til agerjord og plantager med rekreative områder har stadig- væk stor betydning for sognet.

Selvom de mange arbejdspladser, der tidligere var tilknyttet til land- bruget og plantagerne, mange steder er nedlagt, så har plantagerne og naturen en stor tiltrækningskraft på turister, der hvert år ferierer i nærheden af dem.

I dag er opfattelsen af sognets arealer præget af vor naturopfattelse, som går i retningen af genskabelse af slyngende åløb, soområder og moser. Eksempelvis befinder de danske plantager sig i en situation, hvor økonomi, klima og bæredygtighed er faktorer, der har afgø- rende betydning for fremtidens skovdrift. Det vil medføre, at den klassiske plantage med det udseende vi kender i dag - den store, mørkegrønne nåleskov med snorlige rækker af høje ensartede træer, om føje år vil være en saga blot. Man vil i fremtiden opleve helt anderledes, åbne skovområder med en mangfoldighed af træsorter, som leder tanker hen på fortidens skovlandskab.

Rute beskrivelse:

Fra torvet drejes til højre ad Hovborgvej.

Ved T-krydset, drejes til højre ad Smedebakken op forbi skolen.

Følg cykelstien til venstre langs Varde Landevej.

Drej til højre ad Halbjergvej

Drej til højre ad Vestterpvej.

Drej til venstre ad markvejen mellem nr.14 og nr. 12

I T-krydset følges markvejen, til højre ad Tingvejen.

Kryds lige over Tingvejen og drej til højre ad Gl. Grindstedvej.

Drej til højre ved ad markvejen ved nr. 20 og kryds jernbanen. Følg

markvejen til Tofterup Markvej.

Ved Tofterup Markvej drejes til højre.

Drej til højre ad Hovborgvej mod byen ved T-krydset mellem Hov-

borgvej og Tofterup Markvej.

Følg Hovborgvej tilbage til torvet.

Længde:

Terræn: Asfaltvej, markvej

hedebondens vigtigste landbrugsprodukt. Kreaturenes gødning kunne bruges på de opdyrkede hedearealer/agerjorden, og derfor var det altid engenes størrelse, der var determinerende for bondens økonomi. En bedre eng gav mere græs og hø, hvilket medførte muligheden for større kreaturhold, som igen medførte muligheden for at gøde og drive et større agerbrug - heraf kommer ordsproget, at: "Engen er agers moder" Agerbruget på hederne var derfor aldrig større end, at der kunne tilføres tilstrækkeligt med kreaturgødning, så et rimeligt høstudbytte kunne opnås. Engenes vigtighed betød også, at landsbyerne altid lå langs åerne. Derfor ser man altid, at der langs åen ligger gamle gårde/små landsbyer, og på den anden side af gårdene ligger så hedearealerne. Eksempelvis på Hesselhogård, Ågård og Tofterupgård, ser vi, hvordan den store lade vender ned mod engene, og modsat ligger agerjorden og den store hede.

Pga sit enorme areal var heden et ressourceforråd, hvorfra bønderne hentede bl.a. tørv og plantedele, der kunne bruges som byggemate- riale, gødningstræk og foder. Som byggemateriale var hedetørvene særdeles anvendelige til at lukke mønningen på stråtaget og til at isolerer væggene (fra ydersiden om vinteren). Yderligere kunne lyng- tørv bruges til at bygge indhegninger af, og endda simple hytters sider blev opbygget af tørvene. Desuden blev tørvene brugt som brændsel.

Endelig kunne heden levere vinterfoder til særligt fårene. Ved at afbrænde heden kom der friske skud, som fårene kunne leve af, og om vinteren blev lyngen blandet op med høet, der således kunne strække længere.

Hermed var heden et udmærket supplement til gårdens drift, men det var dog meget ressourcekrævende. Derfor begyndte man i 1700-tallet at anskue hedebruget som utidssvarende. Dette kombi- neret med en befolkningstilvækst og at heden blev mere og mere forarmet betød, at man begyndte at overveje nye anvendelsesmulig- heder for hedearealerne.

Befolkningstilvæksten medførte, at flere ikke kunne få adgang til en- gene og derfor måtte bosætte sig længere ude på heden. Ved at op- dyrke heden og begynde at tilføre mergel i løbet af 1800-tallet blev der skabt mulighed for flere landbrugsbedrifter på heden. I Starup dukkede gårde som eksempelvis Pedersminde i Vestterp, Hedegård og Linelund i Sdr. Starup samt Sønderis i Galstho op i denne periode. Manglen på engarealer betød dog, at de første generationer af hedebonden uden engarealer var væsentligt fattigere end de gamle bønder, der boede på hedegårde med betydelige engarealer til.

Tanker om selvstyre og demokrati medførte i mange lande en nationalfølelse. I denne tankegang kunne opdyrkningen af hederne bruges som et fælles nationalt projekt for det enkelte land. I Dan- mark betød tabet af Sønderjylland en forøget interesse for hedens opdyrkning og som et slags fælles politisk, national projekt gik man i gang med arbejdet under slagordene "Hvad udad tabes, skal indad

17 cykelhandler (Hovborgvej 64)

I huset var der i mange år cykelhandel og reparation af cykler ved Ejner Larsen. Ved siden af hvervet som cykelhandler gik Ejner Larsen post.

18 Vognmandsforretning (Hovborgvej 66)

Vognmandsforretning ved Arnold Jensen, der kørte lillebil som taxa i midten af 1950'erne. Senere købte han et "Rugbrød", som han kørte taxa i. Sidenhen overtog sønnen Egon Jensen forretningen, som han udvidede med flere busser. Med busserne kørte Egon Jensen både lokaltrafik og turistfart.

19 Vandværk (Hovborgvej 68)

I 1930'erne blev der anlagt et fælles vand- værk på andelsbasis. Omkring 1970 blev vandværket udbygget som et resultat af byens vækst. I 1980 flyttede man boringer- ne sydøst for byen. Pumpen fra 1930'erne havde da kørt i ca. 50 år. Vandværket blev flyttet udenfor byen i 2011 og bygningerne blev nedrevet samme år.

20 Heureka (Hovborgvej 70)

Fra slutningen af 1970'erne og til slutningen af 1980'erne havde tryk- keriet og forlaget Heureka til huse her. Udover at udgive forskellige tidsskrifter og blade blev der også afholdt diverse foredrag her.

21 Statsbanens funktionærbolig (Lærkevej 1)

Statsbanens funktionærbolig. Bygningen blev opført af banen i forbindelse med anlæggelse af jernbanen og var indrettet med 2 lejligheder til de folk, der havde opsyn med banelegemet - overpor- tøren og portøren. Sidenhen blev huset overtaget af signalmesteren.

Naturen

Starup sogn var tidligere et udpræget hedesogn. Hedelandskabet bredte sig for ca. 6000 år siden, da mennesket begyndte at bearbej- de naturen. Ved den såkaldte svedjeborg foretog man afbrændinger af skov, opdyrkede jorden, indtil den var udpint, og udbyttet var for lavt. Herefter brændte man et nyt stykke skov mens det gamle areal blev til hede. Hedelandskabet forsvandt i tiden fra anden halvdel af 1700-tallet til omkring 1950'erne som et resultat af omlægningen til ager- og skovbrug, hvilket også var tilfældet i Starup. Hedelandskabet i Starup sogn lagde beslag på størstedelen af det samlede areal, men åerne var dog det vigtigste element. Det næ- ringsrige åvand tilførte engene så meget næring, at engene kunne leverer en større mængde græs, der kunne bruges til vinterfoder. Heden var nok det største element i landskabet, men åen og engene var derimod det vigtigste i hedebondens driftsøkonomi. I engene kunne man altså hente fodret til opfødning af studene, der var

og Rasmus Kristensen brugte traktoren til at pløje og opdyrke heden med. Da Starup var en udbredt hedesogn, blev der stor brug for den lille traktor. Således kørte Rasmus Kristensen, han søn og svigerfar alle ud med traktoren og en bugsérplov og pløjede hede for andre. Prisen herfor var 22-23 kr. pr. tdr. land. Opdyrkningen af heden foregik ved, at man i foråret afbrændte lyngen. Herefter henlagde heden i et par år for at rådne, hvorefter den blev skrælplojet. Året efter blev den pløjet igen, lidt dybere og det tredje år kunne man så dybdepløje og bryde allaget. Hvis allaget var meget hård, kunne det være nødvendigt at anvende en undergrundsplov, ligesom de største sten skulle graves op og fjernes. Efter pløjningen skulle heden mer- gles, en del mergel kom fra Agerbæk, inden man i 1939 åbnede et lille mergelleje i Puglund. Langs markvejen mellem Gl. Grindstedvej og Tofterup Markvej ligger 3 husmandssteder. Nr. 16 og 18 er bygget i begyndelsen af 1920'erne som et resultat af hedeopdyrkningen og de efterfølgende udstykninger. Nr. 14 blev bygget omkring 1950 i forbindelse med de små jordlove.

14 Frysehuset (Hovborgvej 69)

Det gamle frysehus i Starup. Efter 2. Ver- denskrig blev fryseteknikken udviklet, så man kunne bygge mindre frysehuse. Da andelstanken var den måde man organiserede sig på, blev mange frysehuse bygget på andelsbasis. Hver familie havde sin boks eller hylde i frysehusene. På landsplan blev der bygget om- kring 3000 frysehuse, og de havde deres glansperiode i 1950'erne. Allerede i 1960'erne fik de større husholdninger egen fryser, og frysehusene holdt op med at eksistere.

15 Aftægtsbolig (Hovborgvej 63)

Huset blev bygget i 1920 af Niels Skovbjerg, der havde ejet og drevet gården bagved (hovborgvej 65). Huset blev således opført som en slags aftægtsbolig og lå i en årrække ret alene, inden de øvrige huse langs Hovborgvej blev opført.

16 Villa i "Bedre byggeskik" (Hovborgvej 55)

Bygningen blev opført af tømrermester Andreasen, der selv tegnede bygningen i "Bedre byggeskik". Sidenhen blev huset solgt til muremester John Hansen, der i mange år drev murerforretning fra huset. John Hansen havde indtil da boet på (Hovborgvej 72) hvor han drev forretningen og selv læskede kalken. Under krigen dyrkede fru Han- sen tobak i haven. Tobakken tørrede de på loftet.

1 Nr. Starup (Hovborgvej 10)

Starup Sogn bestod tidligere af nogle små landsbyer: Galstho, Hesselho, Skovende, Tofterup, Vestterp, Puglund samt Starup. I 1600-tallet fandtes der i alt 18 gårde, der var fordelt på de 7 landsbyer, hvilket informerer om landsbyernes beskedne størrelse – flere steder var der nærmere tale om enestegårde frem for egentlige landsbyer. De små byer var alle beliggende langs Holme Å - med store hedearealer omkring og med kirken som samlingspunkt. Landsbyen Nr. Starup bestod i 1794 af 9 gårde, med krogården som den vestligste i byen.

I forbindelse med udskiftningerne blev jorden målt op, og en del af gårdene blev flyttet ud af landsbyen – eksempelvis blev Harehedegård (Hovborgvej nr 91) og Hjortehuset (Hovborgvej nr 90) og Østergård Hovborgvej nr. 86) alle flyttet ud. En af de gårde, der blev liggende tilbage var Nr. 3a(Hovborgvej 10). Gården kendes tilbage til 1575 hvor den var ejet af Ribe Hospital. I 1768 blev gården fæstet af Christen Lambertsen. Lambertsen var en dygtig landmand og købte gården fri fra Ribe Hospital. Ved udskiftningen fik den en stor del af jorden, som strækker sig fra Holme å og mod nord. Gården og en del af jorden ejes stadig af Lambertsens efterkommere. Selve bygningerne brændte i 1969, og man valgte nu alene at bygge et parcelhus på den gamle sokkel – læg mærke til hvordan brostenene fra den gamle gård er bevaret foran huset.

2 Starup skole (Smedebakken 16)

I takt med stigende børnetal valgte man at flytte skolen til sin nuværende placering i 1900. Her opførte man en bygning, der allerede i 1916 blev for lille, fordi stationen medførte et stigende befolkningstal. I 1953 blev skole kraftigt udvidet med nye faglokaler og en ny gymnastiksal. Efter denne ombygning stod man med en meget moderne skolebygning, der fungerede indtil 1989. Det var imidlertid blevet nødvendigt at udbygge med flere klasselokaler i begyndelsen af 1970'erne. Senest er den nye multihal blevet opført i 2001. For yderlige information se skiltet herved.

3 Starup Formbrændsel (Smedebakken 13)

På Hovborgvej 13 lå tidligere Starup Formbrændsels fabrik. Under 2. verdenskrig blev der stor mangel på brændsel. En af måderne at skaffe brændsel på var tørv i form af formbrændsel. Det foregik ved at man gravede tørvemulden op og planerede det på nogle arealer, hvor det lå og soltørrede. Tørvemulden blev jævnlgt vendt med en speciel tørveharve. Når tørvemulden var helt tør, blev det transporteret indenfor i selve formbrændselsfabrikken. Her blev det hårdt presset af en tørvepresser og blev til tørvebriketter. Tørvemulden blev leveret fra Puglund mose, og de færdige briketter blev efterfølgende sendt med jernbanen fra Tofterup Station og solgt udover det meste af landet.

4 Starup Mejeri (Smedebakken 7)

I 1924 valgte man at nedlægge det fælles mejeri mellem Agerbæk og Starup, og som erstatning anlagde man et nyt mejeri skråt overfor skolen. Dette mejeri fungerede indtil 1982, hvor det blev fusioneret med Mejeriselskabet Danmark og nedlagt. Herefter overtog Fendt Skandinavias bygningerne, som de nedrev og i stedet opførte de nuværende bygninger. For yderligere information se skiltet herved.

5 Hønseriet (Vardelandevej 9)

I midten af 1950'erne begyndte Laurids Madsen på Vadgård at producere rugeæg til slagtekyllinger, der blev solgt til rugerier rundt om i landet. Produktionen startede hjemme på staldloftet på Vadgård. Produktionen voksede, og i 1958 investerede han selv i en rugemaskine, hvorpå han gik over til at sælge færdig udrugede kyllinger. 2 år efter opførte han langs Varde Landevej en stor hal 40m x 10m, hvor hønsene, der fremstillede rugeæggenes, gik. Samtidig havde han rundt på markerne transportable hønsehuse, hvor de unge kyllinger var om natten, inden de blev til æglæggende høns. (hønsene gik om dagen frit og kunne så samle alt spildkornet op). I 1960 udvidede man produktionen ved at opføre vinkelret på Varde Landevej - en efter datidens målestok enorm stor hal 80m x 12m. Her skulle der være opfodning af slagtekyllinger. Men da alle produktionsbygningerne lå så tæt på hinanden, blev kyllingerne syge og blev kasseret på fjerkræsslakteriet. Laurids Madsen valgte derfor i 1965 at stoppe med selv at ruge sine kyllinger ud og ombyggede i stedet de store staldbygninger til produktion af konsumæg. Som noget helt nyt kom de æglæggende høns til at gå på trådnæt i 2 meters højde inde i stalden. Under trådnettet kunne man så foretage udmugningen med traktor. På dette tidspunkt havde han 10.000 æglæggende høns + opdræt. I 1972 solgte han hønseriet til sønnen Evald Madsen, der ændrede produktionen til opdræt af hønninger. Året efter valgte Evald Madsen

og hans bror i fællesskab at bygge en ny stor hal på den modsatte side af Varde Landevej til produktionen af konsumæg. I perioden fra 1973-1979 voksede hønseriet med en sådan fart, at man hvert år byggede 55 meter mere til produktionsbygningerne. I 1979-80 gik man over til at have hønsene gående i bure, som man importerede fra Amerika. På dette tidspunkt var der 180.000 æglæggende høns + 60.000 hønninger i opdræt, og hønseriet var dermed landets absolut største af sin art og beskæftigede 25 ungarbejdere af gangen. I 1987 blev hønseriet solgt til Hedegaard Food. Det drives stadig med burhøns og hører endnu til blandt landets største hønserier.

6 Vestterp gårdene (Vardelandevej 15)

I 1791 blev Vestterp by opmålt og udskiftet som den første af sognets små landsbyer. På det tidspunkt var der 4 gårde i Vestterp, og man enes om at flytte de 2 af gårdene ud. Den ene gård, der blev flyttet, var Vadgård, (Vestterpvej 2) der havde 53 fags bygninger, der alle skulle nedbrydes og genopføres på Vestterps østligste jorde (den nuværende beliggenhed). Udover agerjorden blev heden og engene delt mellem gårdene, og de to udflyttere skulle have hjælp af de andre gårdejere til udflytningen.

7 Halbjerg Plantage

Haldbjerg Plantage blev stiftet i 1907 på jorden fra Vestterp bymark. Arealet var på 165 tdr. land og kostede 1200 kr. Plantagen kæmpede i mange år med dårlig økonomi, men vha. dygtige skovfolk og billige lån fra Skovsønde Plantage kunne plantagen tilplantes. Endelig hjalp det på økonomien, at man på arealet fandt store mængder grus, der blev solgt til vejbelægning. I plantagen findes sognets højeste punkt, hvor man tidligere bl.a. kunne se kirketårnene i: Grindsted, Ribe, Ansager, Hejnsvig, Starup, Vesterhede, Stenderup, Agerbæk og Fåborg.

8 Toppehøj

De mange gravhøje i sognet vidner om sognets første beboere. Rundt i sognet findes 56 høje, hvoraf mange i dag er sløjfet og ikke længere synlige. Frivillige fredninger af landets gravhøje begyndte tilbage i 1800-tallet, og i 1930'erne var antallet nået op på 7500 stk. Landbrugets mekanisering og en intensiveret brug af landbrugsjorden medførte, at en del gravhøje og fortidsminder blev fjernet. Efter pres fra Danmarks Naturfredningsforening og forfatteren Johannes V. Jensen blev alle synlige fortidsminder fredet pr. automatik i 1937. I dag er 1/5 af de kendte fortidsminder fredet, og antallet er på ca. 30.000 stk. Toppehøj i Haldbjerg har muligvis navn efter sin kegleform. Der er tale om en

rundhøj fra stenalderen. I 1916 beskriver Nationalmuseet Toppehøj som en rundhøj med målene 2,35 meter i højden og en diameter på 21,25. Yderligere beskriver Nationalmuseet, at der i toppen af højen er gravet et 1,15 meter dybt hul. Toppehøj er således på det tidspunkt blevet udgravet af "højrovere". Nationalmuseet er dog blevet informeret om, at gravroverne skulle have fundet nogle stenkiler i højen.

9 Pedersminde (Vestterpvej 18)

Peder Graversen, der ejede en gård i Vestterp (Puglundvej 22) og var en af sognets rigeste bønder opdyrkede i slutningen af 1800-tallet et stort hedeareal i den nordligste del af sognet. Hans hensigt var at opføre en gård oppe ved Haldbjerg, så den fik en flot udsigt. Under arbejdet med at grave brønden skred denne sammen, og brøndgraveren blev kvalt. Peder Graversen lovede dog nogle skæppe rug til brøndgraverens enke som erstatning! Han valgte nu at flytte gården længere ned i terrænet og opførte således Pedersminde (Vestterpvej 18) i 1890. Denne overlod han sidenhen til sin ældste søn.

10 Røverbanken (Beliggenhed)

Røverbanken fik sit navn fordi sagnet fortæller, at der i gamle dage boede en flok røvere her. De havde udgravet en fordybning i jorden med stensatte sider og med en stor dæksten. Røverne var en stor plage for egnens befolkning, og til sidst besluttede befolkningen at holde klapjagt på dem, og de blev omsider udryddet. Røvernes tilholdssted kunne stadig ses i markerne omkring 1920, hvorimod de store sten er blevet fjernet.

11 Kalkunfarmen (Tingvejen 295)

Tidligere var der et af landets største kalkunfarme på denne ejendom. Farmen blev drevet af 2 brødre, og kalkunerne gik i indhegninger overfor bygningerne.

12 Mosen

Mosen i Nr. Starup blev udstykket i små parceller på 200-400 m², der tilhørte ejendommene og husene i Starup by. Her havde byens befolkning mulighed for at grave tørv til brændsel.

13 Mejlægård og hedeopdyrkningen (Gl. Grindstedvej 11-14-16-18)

I 1919 kom den første traktor til Starup. Det var en Fordson Traktor med jernhjul, købt af Rasmus Kristensen fra Mejlægård (Gl. Grindstedvej 11). Dengang hørte der nogle store hedearealer til gården,

BAGSIDE MED KORT LOGOER OG TEKST

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Quisque vehicula viverra leo, id hendrerit urna luctus vitae. Integer consectetur justo sit amet auctor pharetra